О.С. Мавріна

ТУРКМЕНИ У СКЛАДІ СЛУЖИЛОЇ ЗНАТІ КРИМСЬКОГО ХАНАТУ

У фонді ТДДЗ (Таврійського Дворянського Депутатського Зібрання) привертає увагу справа №528, розпочата 22 березня 1818 р. і закінчена, як зазначено на справі, 18 січня 1856 р., на 20 аркушах, що має досить цікаву назву: справа "По прошению киргизского дворянина Амета Аги Туркмена о признании его в дворянском достоинстве" [ГААРК, ф. 49, д. 528, 20 л.].

У канцелярію Таврійського Зібрання надійшло звернення від Амета Аги Туркмена, датоване 22 березня 1818 року, про внесення його разом із сімейством до складу дворян Таврійської губернії на основі грамоти Катерини II. У ньому зазначається, що Амет Ага Туркмен залишився старшим у своєму сімействі після смерті батька прапорщика Джарії Аги, який проживав у селищі Туркмен Дніпровського повіту (Дніпровський повіт – материкова північно-східна частина Таврійської губернії, з повітовим містом Олешки. На заході і південному заході територія повіту прилягає до Чорного моря, від Кінбурнзької коси до Перекопського перешийка, що відділяє його від Криму, на півночі – до Сиваша), а також служив за вибором тамтешнього дворянства [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 1]. У зверненні йдеться, що у зв'язку з тим, що більшість документів родини, в тому числі й патент на чин прапорщика Джарії Аги, були втрачені внаслідок пожежі, що сталася в будинку, для доказу знатності свого роду Амет Ага надає Зібранню документи на пожалування Джарії Азі, а також його брату Суїргаббею різних привілеїв від кримських ханів, а саме: 4 оригінали грамот за підписами Шагін-Гірея, Девлет-Гірея, Селім-Гірея, Махсуд-Гірея [Максют-Гірея], а також салвогвардію, видану в 1787 році Джарії Азі [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 1].

Хоча у зверненні Амета Аги вказано, що він представив у Зібрання 4 оригінали грамот, у справі містяться переклади на російську тільки двох грамот. Переклад першої грамоти свідчить, що вона дана в 1768 р. кримським ханом Девлет-Гіреєм, "сином Аслан-Гірея хана", туркменському Суйргаб (Суїргаб) бею в тому, що 40 сімей туркменів, які перебувають при ньому, звільняються від всіх повинностей, оскільки це звільнення підтверджують документи, видані попередніми ханами. У зв'язку з цим хан велить при пред'явленні цієї грамоти Суйргаб-бея та його туркменів "не турбувати і десятину з їхнього хліба не вимагати". Слід зазначити, що переклад грамоти не був завірений згідно із встановленим порядком, але його було все ж таки прийнято канцелярією Зібрання і підшито до справи [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 2].

У справі міститься переклад ще однієї татарської грамоти, виданої в "1181 р. за гіджрою та 1765 по Р.Х. (перекладачі помилялись на 2 роки, 1181=1767 по Р.Х. – *О. М.*) в м. Бахчисараї кримським ханом Шагін-Гіреєм туркменському Чарин-азі". Як зазначається в грамоті, враховуючи заслуги предків Чарин-аги перед кримськими ханами ("по уважению услуг, оказаных престолу нашему"), Шагін-Гірей жалує його чином бешлі-агасія, "що існує в турецькій нації", і велить "по принятии им сей должности оказывать нам усердие", а бешлії, які перебувають у нього в підпорядкуванні, повинні йому у всьому підкорятись. Переклад грамоти завірений колезьким секретарем Нікітою Караконі [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 3].

Оскільки й оригінал грамоти, і копія у справі відсутні (наявний тільки переклад), то датування цієї грамоти викликає певні сумні, з огляду на те що Шагін-Гірей перебував при владі у 1777–1783 рр. Але подібні грамоти відомі, наприклад грамота Шагін-Гірея з пожалуванням звання бешлія-аги поміщику Феодосійського повіту Самедін-азі від 1 травня 1779 р. [Маврина 2009, *53–54*; оп. 1, д. 388 л. 4–5]. Подібні грамоти (переклади без оригіналів) Шагін-Гірея від 1781 року були опубліковані Адхатом Синугилом. У цих документах Арсланша-ага призначається начальником – бешліагою – над 120 бешліями із жалуванням у 30 тис. кримських акче в рік.

Що стосується бешліїв, то це були найкращі кінні війська хана, а звання бешліяаги, або бешлі-агасія, відповідало званню ротного командира російської армії того

часу і було настільки важливим у системі кримськотатарської держави, що не знімалось після відставки зі служби [Маврина 2009, *54*].

У справі зберігається оригінал "салвогвардії", що видана 14 червня 1787 р. в м. Сімферополі і скріплена червоною сургучною печаткою та підписом дійсного статського радника, "правителя Таврійської області", кавалера "ордена Святого рівноапостольного князя Володимира II ступеня" Василія Каховського.

Салвогвардією за часів Петра I називалась військова поліція, очевидно від латинського слова "салво" (спасіння, оберігання). Таку ж назву мала і військова охоронна грамота, що видавалася згідно з положенням глави 52 "О салвогвардиях и что притом примечать" Воїнського уставу від 1716 року. В Уставі зазначалося, що "Ежели же которые обыватели убогие люди, и по залогу иждивения такова положить не похотят, или не возмогут, тогда просят токмо о охранительных листах, которым вышеписанным образом дается ж, чтоб никто не дерзал оных местах, какия обиды чинить, или насильным образом что отнимать, под потерянием живота или телесным наказанием. Оный охоронный лист обыкновенно пишется во образ патента, и от командующаго генерала подписан, и его обыкновенною Печатью утвержден быти имеет" [ПСЗ 1830, *269*]. З часом салвогвардія набула значення охоронної грамоти, листа або посвідчення [Китицын 1877]. Важливим є те, що у справі зберігся саме оригінал документа.

Текст грамоти гласить:

"По указу Ея Императорского Величества Самодержицы Всеросийской и прочая, и прочая, и прочая...

Дана сія салвогвардия, жительствующему на перкопской степи между киргисцами, старшине господину прапорщику Джарии аге, силою которою повеливается всем кому будет оная отныне предьявлена дабы показаному прапорщику Джарии аге его семейству и работникам никаких обид и притеснений никто из проезжающих всякого звания людей делать не отваживался, равно и пренадлежаших ему земель не занимать и оказывать им яко верноподданые ея императорского величества милость и благо приязнь, будь же кто, презрев сіе начнет причинять обявленному прапорщику хотя малейши обиды или займет его сенокосы и пашни, в таком случае позволяется оному прапорщику сих наглих людей, [хотя] благородних связать представлять в перекопский уездный суд, во уверение утверждается подписанием и приложеним герба мого печати. Благополучный город Сімферополь июнь 14 дня 1787 г. Ея императорского величества всемилостивишей государини моей Действительный Статский Советник, Правитель Таврической области и ордена святого равноапостольного князя Владимира II степени большого креста Кавалер Василей Каховский" [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 4].

У нашому випадку салвогвардія підписана Василієм Василійовичем Коховским (Нечуй-Коховським) (1738–1795) – правителем Таврійської області в 1786–1788 роках, призначеним на цю посаду указом Катерини II на прохання Г.А. Потьомкіна; у 1789–1794 роках Каховський – намісник Єкатеринославського намісництва.

Окрім салвогвардії, у справі міститься оригінал грамоти (без перекладу) за підписом і печаткою хана Максют-Гірея, а також копія грамоти без перекладу, що не була ідентифікована [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 18]. Інших грамот, як копій, так і оригіналів, у справі не збереглося.

4 травня 1820 року в ТДДЗ надійшло повторне звернення (прошеніє) "киргизького дворянина Амета-аги" від 3 травня 1820 р. про внесення його із сім'єю у дворянську родовідну книгу на підставі "свідоцтва, виданого за підписом 12 благородних агів" та сімейного списку [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 5].

У справі зберігся оригінал "свідоцтва" від 28 квітня 1820 року, виконаний на гербовому папері зразка 1819 року, в якому зазначається, що дворяни Таврійської губернії, чиї підписи стоять нижче, свідчать про те, що пред'явник цього документа Амет-ага туркмен походить від предків благородних, які заслужили дворянське достоїнство вірною службою ще за колишніх кримських ханів. Зі свідоцтва також можна дізнатися про недавню сімейну історію Амета-аги, а саме, що його предки перебували на службі у кримських ханів, правда, не вказано, з якого часу, але відомо, що в службі перебували дід Девлет-Мамбет, батько Чарик-ага, за що був пожалуваний від Шагін-Гірея-хана туркмен бешлі-

агасієм, та рідний брат батька Суїргаб (Сурeаб-бей), про що він має відповідні документи. Зазначено також, що сам Амет-ага веде життя благородне, за прикладом своїх предків, тому спадкового дворянського звання достойний. Свідоцтво завірено 12 підписами та особистими печатками найвідоміших агів Таврійської губернії [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 6].

У сімейному списку Амета-аги від 3 травня 1820 року значаться сам Амет-ага, 60 років, і дружина Чемасіє, 64 р. Подружжя має 3 одружених синів – Бекаліє, 36 р., Тинач, 30 р., Мусир, 23 р. З ними проживають троє неодружених синів померлого брата Мамета. Селянами та нерухомим майном сімейство не володіє, проживають у селі Турмен [Туркмен] Дніпровського повіту. Чинів не мають, на службі не були [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 7–8].

З 1820-го по 1854 рік справа не поповнювалась ніякими документами. У 1855 році у справі з'явилась доповідь секретаря ТДДЗ від 12 серпня щодо звернення (прошенія) "Амета-аги туркмен від 20 березня 1818 і 4 травня 1820 р. в Комісію для розгляду магометанських і грецьких родів для доведення свого дворянського походження". У доповіді викладена інформація щодо змісту звернень Амета-аги, а також документів, поданих на розгляд. Зазначається також, що документи Амета-аги були представлені з Комісії на розгляд Герольдії. Герольдія за указом від 10 вересня 1840 р. серед інших справ про дворянство магометан і греків повернула і його справу для доповнення.

19 грудня 1840 р. ТДДЗ звернулось до Дніпровського повітового очільника дворянства щодо інформації від Амета-аги про додаткові документи й отримало відповідь, що Амет-ага знає про необхідність доповнення справи документами, але документів не було представлено. Після розгляду справи ТДДЗ постановило ще раз звернутись до Дніпровського повітового очільника дворянства, щоб він з'ясував суть справи. Постанова від ТТДЗ Дніпровському повітовому очільнику дворянства була відправлена 17 вересня 1855 р. [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 10–15].

Оскільки від Дніпровського очільника дворянства не було отримано ніякої інформації, то 22 лютого 1856 року ТДДЗ направило йому ще один лист про надання додаткових документів від сімейства Амета-аги туркмена [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 12].

22 березня 1856 року ТДДЗ отримало лист Дніпровського повітового очільника дворянства від 14 березня 1856 р., в якому повідомлялося, що інформація про необхідність доповнення справи Амета-аги документами була передана через пристава 3-го стану Дніпровського повіту. За словами станового пристава, він звернувся з цього приводу до сина "померлого з туркмен мурзи Амет-ага Увапа". Син повідомив, що в нього після смерті батька ніяких документів не залишилось [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 10–15].

Для підтвердження своєї інформації становий пристав витребував з Увапа, сина Амета-аги, письмове пояснення, що мало назву "сказка", яке наведено нижче:

"Звуть мене Увап Амет Аги син, 40 років, неграмотний, проживаю Дніпровського повіту в селі Турмен, одружений, маю дружину Нурзаде і доньку Менг(л)іпе 14 років. Померлий мурза Амет Ага був мій рідний батько[,] після смерті якого я залишився в 15 літах[,] але документів на дворянство по цьому не маю ніяких, окрім тих які, як я чув, відправив він за життя в Комісію, що була при ТДДЗ. В тому до цієї сказки підписався Увап Амет Ага син, а замість нього неграмотного по його рукоданному проханні руку приклав Трохим Фоменко, що причисляється до Олешківських купців" [ГААРК, ф. 49, д. 528, л. 17]. Власне, цією інформацією і закінчується ця справа. Інших документів в архіві, які стосуються цього сімейства, віднайти не вдалося.

Оскільки останній документ у справі датується 22 березням 1856 року, а не 18 січням 1856 р., то зрозуміло, що під час опису справи було допущено помилку, ще, очевидно, канцеляристами ТДДЗ. З огляду на те що у справі збереглися не всі документи, подані Аметом-агою до ТДДЗ, це не дає можливості дослідити всі аспекти справи, а також перевірити деякі дані.

На сьогодні збереглися: оригінал салвогвардії, переклад грамоти хана Девлет-Гірея Суїргаб-бею, переклад грамоти Шагін-Гірея Джарії-азі про пожалування його чином бешлі-агаси, можливо, оригінал грамоти Максуд-Гірея-хана, а також копія неідентифікованої грамоти.

Певний інтерес становить грамота Мак-

суд-Гірея-хана. Відомо, що Максуд-Гірей видавав подібні грамоти [Маврина 2009, *55*], приходив до влади двічі: в 1767–68 та в 1771–72 роках. Під час другого правління Максуд-Гірей не мав реальної влади, хоча й був затверджений османським султаном. У цей час ханством реально правив Сахіб-Гірей II. А. Кримський під 1771 роком у хронологічній таблиці кримських ханів поміщає Максуд-Гірея II [Кримський 1930, *8*], а в сучасних хронологічних таблицях правління Максуд-Гірея-хана не враховується [Гайворонский 2003].

Слід зазначити, що процедура отримання дворянського титулу знаттю колишнього Кримського ханату була дуже довготривалою. Перші документи до Комісії по розгляду магометанських і грецьких справ почали надходити в кінці XVIII століття. На першому етапі, якщо глава сімейства перебував на дійсній військовій службі, родина намагалась отримати дворянський титул через пожалування глави сімейства військовим чином і внесення її в 2-гу частину родовідної книги. З 20-х років XIX століття до ТДДЗ починають надходити справи від родів, у яких надавались документи про знатність і древність роду для внесення в 4-ту частину родовідної книги. Можливо, документи роду Амета-аги Туркмена були подані разом із документами всього роду, оскільки у справі згадується родич, що мав титул бея (Суїргаб-бей). Віднайдення таких документів могло б прояснити справу щодо того, в який період туркмени з'являються на службі у кримського хана.

Матеріали справи потребують подальшого дослідження. Але важливим є той факт, що туркменське населення брало активну участь як у формуванні аристократії та служилої знаті, так і в політичному, економічному житті Кримського ханату, а надалі – Російської держави. Відкритим залишається питання, в який час і за яких обставин туркменське населення з'явилось на цій території. Можливо, туркмени з'явились на території Кримського ханату в період XVII–XVIII століть, коли вони, як і інші тюркські народи Середньої Азії (киргизи і казахи), потерпали від нападів калмиків і змушені були під їхнім тиском поселитися у Ставропольському краї [Бартольд 1968, 593], а звідти, очевидно, перемістилися в Таврійські степи.

ЛІТЕРАТУРА

ГААРК, ф. 49. **Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание,** оп. 1, д. 528. 20 л. По прошению киргизского дворянина Амета Аги Туркмена о признании его в дворянском достоинстве.

ГААРК, ф. 49. **Таврическое Губернское Дворянское Депутатское Собрание,** оп. 1, д. 388. 47 л. О предоставлении документов на доказательство дворянства помещика Самедина-аги. Часть на турецком языке.

Бартольд В.В. **Тюрки (историко-этнографический обзор).** Сочинения. Т. 5. Москва, *1968.*

Гайворонский Олекса. **Созвездие Гераев.** Симферополь, *2003.*

Гасырлар авазы – **Эхо веков.** Научно-документальный журнал. 3/4 /. Казань, *2001.*

Кримський А.Е. **Сторінки з історії Крима та кримських татар** // Студії з Криму. Київ, *1930.*

Китицын П. **Охранный лист времен Семилетней войны** // Русская старина, *1877.* № 11.

Маврина О.С. **Документы родовой аристократии и служилой знати Крымского ханства в фондах ГААРК** // Східний світ, *2009,* № 3.

Полное собрание законов Российской Империи. Собрание первое. N. 3006. Т. 5. Санкт-Петербург, *1830.*